

دامنه حقوق مالکیت فکری در حمایت از ارقام جدید گیاهی

سعید حبیبی*

دانشیار گروه حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

راضیه حیدری

کارشناس ارشد حقوق مالکیت فکری دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۴/۳۱ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۱/۷/۲۴)

چکیده

قابلیت دسترسی به ارقام (وارته‌های) گیاهی اصلاح‌شده برای صنایع کشاورزی و باغبانی از اهمیت حیاتی برخوردار است. تأمین امنیت غذایی جمعیت رو به افزایش جهان، تولید کشاورزی پایدار، لزوم افزایش درآمدهای کشاورزی و توسعه و بهبود اقتصادی، مستلزم تلاش‌های پایدار در امر اصلاح و به‌نژادی گیاهی است. با توجه به روند پرهزینه، زمان‌بر و تخصصی به‌نژادی گیاهی و قابلیت تکثیر و دسترسی آسان به مواد گیاهی ارقام جدید، تلاش در این عرصه زمانی قابل توجیه و تصور خواهد بود که فرصتی برای بازگشت سرمایه وجود داشته باشد. اعطای حق بهره‌برداری انحصاری به به‌نژادگران و متولیان امر، عاملی مؤثر در ایجاد انگیزه سرمایه‌گذاری، به‌خصوص سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در این حوزه به‌شمار می‌آید. در عرصه رقابت و تجارت آزاد، حمایت از ارقام جدید گیاهی به عنوان یکی از قلمروهای جدید حقوق مالکیت فکری، به نظام حق اختراع یا یک نظام خاص حمایتی مؤثر (*Effective Sui Generis System*) یا ترکیبی از این دو واگذار شده است. در راستای بهره‌برداری بیشتر از توانمندی‌های علمی موجود و تسهیل دستیابی به فناوری جدید، حمایت از این ارقام در قانون ایران به یک نظام خاص حمایتی متفاوت از نظام حق اختراع سپرده شده است. این مقاله سعی در تبیین و توصیف این نظام خاص با تأکید بر استانداردهای کنوانسیون بین‌المللی حمایت از ارقام گیاهی (یو.پو) دارد.

واژگان کلیدی

به‌نژادگر، رقم گیاهی، کنوانسیون بین‌المللی حمایت از ارقام گیاهی، مواد قابل تکثیر و مواد برداشت‌شده رقم گیاهی، نظام خاص حمایتی مؤثر.

مقدمه

در سال‌های اخیر دانش فناوری زیستی به‌عنوان شاخصی از توسعه کشورها معرفی شده‌است. چشم‌انداز رشد و توسعه این دانش به‌گونه‌ای است که در حال حاضر هزاران پژوهشگر در سطح جهان در حال کار بر روی محصولات اصلاح‌شده ژنتیکی هستند و این پژوهش‌ها غالباً با مقاصد کشاورزی، درمانی و بازسازی محیط زیست، استفاده از سوخت‌های جایگزین و غیره صورت می‌گیرد (حبیب‌سعد، ۱۳۸۲، ص ۹۹). لزوم گسترش حمایت حقوق مالکیت فکری به بخش کشاورزی همپای شیوه‌های اتخاذشده در بخش صنعت، به رشد تجارت بذر در اواخر قرن نوزدهم در کشورهای اروپایی بازمی‌گردد^۱. با شکل‌گیری دفتر بین‌المللی حمایت از مالکیت صنعتی (The International Bureau of the Union for the Protection of the Industrial Property) در سال ۱۸۸۳م، انگیزه به‌نژادگران برای درخواست برخورداری از حمایت حقوق مالکیت فکری در این حوزه افزایش یافت. این دفتر وظیفه اجرای مقررات کنوانسیون پاریس را برعهده دارد. بند ۳ ماده ۱ این کنوانسیون، فرآورده‌های کشاورزی را در ردیف فرآورده‌های صنعتی دانسته و چنین مقرر داشته است:

«مالکیت صنعتی باید در مفهوم عام آن در نظر گرفته شود و این مفهوم نه‌تنها باید به صنعت و تجارت به مفهوم اخص اطلاق شود، بلکه به جز این بر صنایع استخراجی و کشاورزی و کلیه محصولات طبیعی یا مصنوعی از قبیل انواع شراب، برگ توتون، میوه، دام، مواد معدنی، آب‌های معدنی، آبجو، گل‌ها و آرد نیز شمول دارد» (Dhar Biswajit, 2002, p.3).

با ورود به قرن بیستم و بروز نگرانی در زمینه نقش حقوق مالکیت فکری در ایجاد انحصار شخصی و در نتیجه افزایش قیمت‌ها در حوزه کشاورزی و کالاهای اساسی نظیر مواد غذایی، مسئله شناسایی حقوق به‌نژادگران گیاهی تا حدود زیادی مسکوت ماند. با وجود اقدامات اولیه کشورهای اروپایی به منظور بررسی ایجاد حقوق به‌نژادگران گیاهی، تعیین حقوق خاص برای به‌نژادگران به سال ۱۹۳۰م با قانون «ثبت اختراع‌های گیاهی» (Plant Patents Act)^۲ ایالات متحده امریکا بازمی‌گردد (Ibid.; E.Maskus Keith and H.Reichman Jerome, 2005, p 369). تصویب این قانون تحرک فرایند پذیرش حقوق مالکیت فکری در دیگر کشورها را سبب گردید و سرآغاز

۱. اولین پیشنهاد قانونی برای حمایت از اختراعات کشاورزی، به منشور ۳ سپتامبر ۱۸۳۳، مربوط به دولت‌هایی با نظام پاپ برمی‌گردد که درخصوص اعلان مالکیت اختراعات و کشفیات جدید در زمینه مهارت‌های فنی و کشاورزی بود. این تمهید و اقدام کلی هرگز عملی نشد.

۲. این مقررات به عنوان بخش ۱۶۴-۱۶۱ قانون فعلی حق اختراع ایالات متحده امریکا باقی‌مانده و مجموعه‌ای از حقوق را برای به‌نژادگران گیاهی در قالب نظام حق اختراع در نظر گرفته است. ولی این قانون تنها گیاهانی را که تکثیر آن‌ها به صورت غیرجنسی انجام می‌شود، تحت پوشش قرار می‌داد و این امر بیشتر با هدف اعطا نکردن حق ثبت و ایجاد انحصار در ارقام گیاهی که نظام غذایی مردم به آنها متکی بود، صورت پذیرفت.

راهی شد که سرانجام با تلاش کشورهای اروپایی به تصویب اولین کنوانسیون حمایت از ارقام گیاهی_ یو.پو (The Union internationale pour la protection des obtentions végétales) (International Union for the Protection of New Varieties of Plants) در سال ۱۹۶۱م انجامید. با توجه به پیش‌بینی بازنگری دوره‌ای در ماده ۲۷ کنوانسیون، نخستین اصلاح آن در سال ۱۹۷۲م صورت گرفت که نسخه جدید آن در سال ۱۹۸۷م تصویب گردید و دومین اصلاح در سال ۱۹۸۶م انجام شد که سرانجام به صورت نسخه ۱۹۹۱ تصویب گردید (E.Maskus Keith and H.Reichman Jerome, 2005, 370-37). نسخه‌های ۱۹۶۱ و ۱۹۸۷ اساساً با یکدیگر مشابه‌اند، ولی نسخه ۱۹۹۱م دارای اختلافات اساسی با دو نسخه دیگر است. بر اساس مقررات اتحادیه اروپا اعضا جدید صرفاً می‌توانند به نسخه ۱۹۹۱ ملحق شوند (Ibid& Bellman .Ch, Dutfield.G, Melendez.R,2003,118-119).

الزام کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی به ارتقای حمایت از حقوق مالکیت فکری در بخش کشاورزی و گسترش آن به حمایت از ارقام جدید گیاهی از طریق نظام ثبت اختراع یا یک نظام خاص حمایتی و یا ترکیبی از این دو می‌باشد. تریپس در قسمت ب بند ۳ ماده ۲۷ (b) (27(3)؛ به اعضا اختیار می‌دهد که گیاهان، حیوانات و فرایندهای بیولوژیکی و تولید آن‌ها را از قابلیت ثبت استثنا نمایند و در عین حال کشورها را ملزم نموده که برای حمایت از ارقام گیاهی، یک نظام حق اختراع (patent) یا یک نظام خاص حمایتی مؤثر (Effective Sui Generise System) یا ترکیبی از این دو را پیش‌بینی نمایند. در واقع تریپس با چیدمان زیبایی از اجبار و اختیار، ورود مالکیت فکری را در این حوزه الزامی ساخته است؛ آن هم حوزه‌ای که بیشتر کشورهای در حال توسعه قبل از تصویب تریپس هیچ مقرره‌ای در خصوص آن نداشتند. چون بیشتر ارقام جدید از طریق تلاش‌های به‌نژادی عمومی حاصل می‌شد و به عنوان یک کالای عمومی در دسترس قرار می‌گرفت. این الزام نگرانی‌هایی را در این کشورها در خصوص تأثیر حمایت حقوق مالکیت فکری بر فعالیت‌های کشاورزی (به‌ویژه استفاده مجدد و مبادله بذر از سوی کشاورزان)، تنوع زیستی و امنیت غذایی به‌همراه داشته است؛ به‌خصوص که در بسیاری از این کشورها این بند مستلزم یک تغییر اساسی در قوانین ملی آن‌ها گردیده است. بسیاری از این کشورها به کنوانسیون یو.پو ملحق شدند یا در حال الحاق‌اند؛ در حالی که بسیاری دیگر

۱. بند ۳ ماده ۲۷: «اعضا همچنین می‌توانند در مورد قابل ثبت بودن اختراعات استثنائات ذیل را قائل شوند:

الف) روش‌های تشخیص، درمان و جراحی برای مداوای انسان یا حیوان؛

ب) گیاهان و حیوانات غیر از میکروارگانیسم‌ها و فرایندهای اساساً بیولوژیک برای تولید نباتات و حیوانات غیر از فرایندهای غیربیولوژیک و میکروبیولوژیک. به‌هرحال، اعضا باید برای حمایت از ارقام گیاهی از طریق نظام حق اختراع یا یک نظام خاص حمایتی مؤثر یا ترکیبی از آنها ترتیباتی مقرر نمایند. مفاد این بند چهار سال پس از تاریخ لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی مورد بررسی مجدد قرار خواهد گرفت.»

مدل‌های غیر کنوانسیون را برگزیده‌اند، همانند قانون حمایت از ارقام گیاهی و حقوق کشاورزان هند مصوب ۲۰۰۱م. در شرایطی که اعطای حق اختراع براساس معیارها و استانداردهای مفصلی تنظیم شده است، تنها شرط تریس درخصوص یک نظام خاص، مؤثر بودن (effective) حمایت است. بنابراین کشورها می‌توانند قلمرو و محتوای این حق را با توجه به منافع خود تعیین کنند (R.E.Evenson V.Santaniello and UNCTUD-ICTSD, 2005, P.394&405).

در راستای بهره‌برداری بیشتر از توانمندی‌های علمی موجود در این عرصه بین‌المللی و تسهیل دستیابی به فناوری جدید، حمایت از این ارقام در قانون ثبت ارقام گیاهی، کنترل و گواهی بذر و نهال مصوب ۱۳۸۲ش مجلس شورای اسلامی، به یک نظام خاص حمایتی سپرده شده است. به موجب این قانون، وزارت جهاد کشاورزی موظف گردید برای حفاظت از منافع ملی، ساماندهی امر کنترل و گواهی بذر و نهال و حفظ حقوق مالکیت معنوی [فکری] به‌نژادگران، نسبت به شناسایی و ثبت ارقام جدید گیاهی و کنترل و نظارت بر امور بذر و نهال کشور اقدام نماید. برای اجرای مفاد قانون، مؤسسه تحقیقات ثبت و گواهی بذر و نهال در سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی با امکانات و کارکنان موجود وزارت و زیر نظر هیئت امنای سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی تأسیس گردید و در کنار دیگر وظایف، ثبت ارقام جدید گیاهی منحصرأ به این مؤسسه واگذار شد. با توجه به پیش‌بینی تبصره (۲) ماده (۳) قانون، آیین‌نامه‌هایی برای معرفی و ثبت ارقام گیاهی تهیه گردیده است^۱ که نظام ثبت براساس مقررات آن اجرا می‌شود.

این مقاله به این پرسش پاسخ خواهد داد که یک رقم گیاهی در چه صورت واجد شرایط اعطای حق و دریافت حمایت خواهد شد. لذا در بخش اول، رقم گیاهی به عنوان موضوع حمایت بررسی می‌شود. در بخش دوم، از صاحب حق که با عنوان به‌نژادگر (breeder) از او یاد می‌شود، سخن به میان می‌آید. بخش سوم با تشریح شرایط ماهوی و شکلی حمایت، پاسخگوی پرسش مقاله خواهد بود. سرانجام در بخش چهارم ضمن معرفی حقوق اعطایی به صاحب حق، به ارقام دیگری که دامنه حقوق اعطایی به آن‌ها تعمیم می‌یابد، پرداخته می‌شود. گفتنی است، در این مقاله، پیش فرض آن است که نظام خاص حمایتی به عنوان نظام منتخب حمایت برگزیده شده است.

۱. آیین‌نامه‌های ثبت ارقام گیاهی، معرفی ارقام گیاهی و ثبت ذخایر ژنتیکی در دوازدهمین جلسه هیئت امنای سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی در تاریخ ۱۳۸۸/۷/۱۸ به تصویب رسیده است.

۱. موضوع حمایت

رقم گیاهی و مواد ناشی از آن موضوع اصلی حمایت شده از سوی قانون هستند (برگرفته از مواد ۱ و ۱۰ آیین نامه). در ماده ۳ قانون، افزون بر ارقام گیاهی جدید، ذخایر ژنتیکی، ارقام شناخته شده قبلی (رایج)، رگه های خالص، رگه های نر عقیم و خویش آمیخته موضوع حمایت قرار گرفته اند، اما تعریف دقیقی از هیچ یک از این سه دسته در قانون ارائه نشده است. این تقیصه تا حدی در آیین نامه براساس تعاریف موجود در کنوانسیون برطرف شده است. به موجب بند (۲) ماده (۱۶) کنوانسیون، هر نوع ماده قابل تکثیر (propagating material)، مواد برداشت شده (harvested material) شامل تمام یا قسمتی از گیاه و هر فراورده ای که به صورت مستقیم از مواد برداشت شده تولید شود، می تواند به عنوان ماده گیاهی رقم حمایت گردد.

قلمرو گیاهی (Plant kingdom) بسیار گسترده است و در سیستمی شامل شاخه ها و زیرشاخه های گوناگون، رده بندی می شود. طبقه بندی سیستماتیک گیاهان از بزرگ ترین واحد سیستماتیک تا پایین ترین واحد آن به ترتیب عبارتند از: قلمرو (kingdom)، شاخه (division)، زیرشاخه (subdivision)، رده (class)، راسته (order)، تیره (family)، طایفه (tribe)، جنس (genus)، گونه (species) و رقم (variety) (ساگدن اندرسون، م. وحدتی کوروش، ۱۳۸۴، ص ۲۱۴-۲۱۳).

«variety» در لغت به معانی «رقم، واریته، سویه، جوهره، و...» به کار می رود. از نظر گیاه شناسی، رقم (واریته) زیر گروه گونه و شامل گروهی از گیاهان مشابه است که از نظر فرم ساختاری و عملکرد از دیگر واریته های آن گونه قابل تشخیص و از آن ها متمایز هستند (هنرئاد رحیم، ۱۳۸۵، ص ۱۰۲۱).

به موجب بند ۶ ماده ۱ کنوانسیون ۱۹۹۱ م، «رقم» به معنای یک گروه بندی (مجموعه) گیاهی است که در پایین ترین رده شناخته شده طبقه بندی گیاه شناسی قرار می گیرد و - صرف نظر از اینکه شرایط اعطای حق به نژادگر را برآورده کرده باشد یا نه - می تواند با تجلی و تظاهر ویژگی های ناشی از یک ژنوتیپ خاص (ساختار ژنتیکی معین)^۱ یا ترکیبی از ساختارهای ژنتیکی معین شود، و با تجلی حداقل یکی از ویژگی های یاد شده از دیگر گروه بندی های گیاهی متمایز گردد و با توجه به قابلیت آن برای تکثیر بدون تغییر، به عنوان یک [گیاه] واحد به شمار آید و به عبارتی، بروز ویژگی های آن در طول نسل های متمادی حفظ گردد. تعریف کنوانسیون در ماده ۱ آیین نامه ثبت ارقام گیاهی به کار رفته است.

قانون و آیین نامه، تعریفی از مواد گیاهی رقم ارائه نداده اند. مواد قابل تکثیر رقم، قسمتی از گیاه یا محصولی از آن است که - خواه به تنهایی یا در ترکیب با دیگر قسمت ها و محصولات

۱. ژنوتیپ (genotype)، ماهیت یا ساختار ژنتیکی یک موجود را گویند (ارزانی احمد و رضایی عبدالحمید، ۱۳۷۷، ص ۴۳).

دیگر آن گیاه- برای تولید و تکثیر گیاهان جدیدی از همان رقم و با همان ویژگی‌های اصلی به کار می‌رود. مثال‌های روشن این مواد، بذر واندام‌های مختلف گیاه مانند اندام‌های رویشی، غده، ساقه رونده، پیاز و... هستند. افزون‌براین، ممکن است قسمت‌هایی از گیاهان - به جز بخش‌هایی که معمولاً برای تولیدمثل رقم استفاده می‌شود- برای مقاصد و اهداف تکثیری به کار رود. برای مثال، بافت حاصل از قطعاتی از گیاه مثل برگ را می‌توان به وسیله کشت بافت در محیط‌های مصنوعی تکثیر نمود و کلون‌هایی از گیاه را تولید کرد. برگ به‌طور فنی ماده قابل تکثیر گیاه نیست؛ با این حال، در این خصوص به دلیل استفاده از آن به عنوان یک منبع برای کلون کردن گیاهان (یعنی برای تکثیر رقم)، می‌تواند به عنوان یک ماده قابل تکثیر در نظر گرفته شود (وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، زیست‌شناسی و آزمایشگاه، ۱۳۸۳، ص ۱۸۷-۲۱:UPOV/EXN/VAR/1,2010,4-5). مواد برداشت‌شده رقم، تمام یا قسمت‌هایی از گیاه است که برای اهدافی غیر از تکثیر به کار می‌رود.

۲. صاحب حق

ارائه تعریف از به‌نژادگر به این دلیل اهمیت دارد که امکان شناسایی شخصی را که سزاوار برخورداری از حق می‌شود، فراهم می‌نماید. قانون ثبت ارقام گیاهی ایران از صاحب حق گاهی با عنوان «به‌نژادگر» و گاه «اصلاح‌کننده» نام برده است، اما تعریفی از آن ارائه نکرده است. تعریف موجود از به‌نژادگر در ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی (با لحاظ ماده ۹ آن) منطبق با تعریف کنوانسیون است. مطابق این تعریف، شخصی که می‌تواند مصداق به‌نژادگر شناخته شود، کسی است که یک رقم را اصلاح کرده یا آن را کشف نموده و بهبود (توسعه) داده باشد. در شرایطی که «اصلاح یا کشف توأم با بهبود» در نتیجه یک رابطه استخدامی یا مأموریت انجام گیرد و خلاف آن نیز توافق نشده باشد و یا به‌نژادگر واقعی حق خود را به شخص یا کمپانی دیگری منتقل کرده باشد؛ در این صورت، کارفرما یا سفارش‌دهنده و منتقل‌الیه می‌تواند درخواست اعطای حمایت نماید.

بنابراین در فرآیند اصلاح یک رقم، کشف می‌تواند مرحله آغازین باشد؛ اما عبارت «or discovered and developed...» حاکی از آن است که صرف اکتشاف نمی‌تواند حقی ایجاد کند، بلکه اکتشاف الزاماً باید همراه با بهبود توسعه رقم باشد. در واقع کنوانسیون برای روش و فرایند اصلاح نباتات، حمایتی قائل نشده است؛ به عبارت دیگر، آنچه به‌نژادگر را شایسته برخورداری از حمایت می‌نماید، دستیابی به یک رقم جدید است، نه فرایند آن (www.wipo.int/sme/en/documents/upov_plant_varriety.htm).

۳. شرایط حمایت از رقم

رقم در صورتی حمایت می‌شود که ثبت گردد و ثبت آن نیز بسته به وجود شرایط ماهوی و رعایت شرایط شکلی خواهد بود. جدید بودن (Novelty)، تمایز (Distinctness)، یکنواختی (Uniformity) و پایداری (Stability) رقم به عنوان معیارهای ماهوی حمایت به‌شمار می‌آیند (UPOV PUBLICATION No.792(E),2005,145).

۳.۱. جدید بودن رقم

به موجب بند (الف) ماده (۳) قانون، رقمی جدید محسوب می‌شود که با ارقام ثبت یا شناخته‌شده پیشین از نظر خصوصیات ژنتیکی تمایز داشته باشد. تعریفی که قانون از جدید بودن رقم ارائه داده است، با مفهوم تمایز تداخل دارد و به‌نظر می‌رسد که طراحان آن بدون توجه به تفاوت‌های اصولی معیار جدید بودن و متمایز بودن، این دو را یکسان انگاشته‌اند. آیین‌نامه در بند ۱ ماده ۲ با تمسک به مدل کنوانسیون و با پیش‌بینی مهلت‌های ارفاقی در توضیح جدید بودن، هم تسامح قانون‌گذار را رفع نموده و هم به‌نژادگر این فرصت را داده است که پس از بازاریابی محصول و ارزیابی نتیجه به‌دست‌آمده، اقدام به ثبت رقم و پرداخت هزینه‌های آن نماید.

کنوانسیون در بند ۱ ماده ۶، رقمی را جدید معرفی می‌کند که مواد گیاهی آن رقم، قبل از تاریخ ثبت تقاضانامه، بیش از مهلت‌های مشخص‌شده در قانون به‌منظور بهره‌برداری تجاری، با موافقت به‌نژادگر یا قائم‌مقام او و یا از سوی آن‌ها فروخته نشده و یا برای فروش به دیگران عرضه نشده باشد؛ که این مهلت‌ها برای انواع مختلف گیاهان (درختی و غیر آن) و نیز برای انواع فروش (فروش داخلی و خارجی) متفاوت در نظر گرفته شده است. از آنجایی که در بیشتر کشورها به کنوانسیون یو.پو (ماده ۶) به عنوان قانون مدل توجه شده است، مدت یکسال برای عرضه تجاری در داخل کشورها (چه گیاهان درختی، چه غیر آن) و مهلت ۶ سال برای بهره‌برداری تجاری تاک‌ها و درختان و مدت ۴ سال برای دیگر ارقام در خارج از کشور پیش‌بینی گردیده است (Wipo Intellectual Property Handbook, 2004.337-338). براساس همان بند، هرگونه فروش و یا عرضه بدون کسب اجازه از به‌نژادگر، خواه برای بهره‌برداری تجاری، خواه برای استفاده غیرتجاری و یا بهره‌برداری غیرتجاری با رضایت صاحب حق (با اهداف پژوهشی و ...)، تازگی رقم را مخدوش نخواهد کرد.

بدیهی است مهلت‌های طولانی‌تر پیش‌بینی‌شده برای درختان و تاک‌ها، با توجه به رشد آهسته‌تر و طولانی‌تر این ارقام است (UPOV/EXN/NOV/1,2009,7-9).

بر اساس تعریف ارائه‌شده، به‌نظر می‌رسد معیار جدید بودن در خصوص ارقام گیاهی با معیار پذیرفته‌شده در نظام حق اختراع متفاوت است. مطابق با نظام اخیر، اختراعی جدید

شمرده می‌شود که در قلمرو دانش فنی کنونی وجود نداشته باشد، اما در بحث ارقام گیاهی در یک نظام خاص حمایتی این شرط - همان‌طور که بیان شد - یک مفهوم غیرفنی دارد (Lucia Cantuaría Marin Patricia, 2002, 30 & seeding sulotion, 2001, 148-150).

۳.۱.۱. استثنای شرط جدید بودن رقم

به موجب بند ۲ ماده ۶ کنوانسیون، اگر رقم‌هایی شرط جدید بودن را نداشته باشند، یعنی بیش از مدت پیش‌بینی شده در قانون عرضه شده باشند و درعین حال در زمان تصویب کنوانسیون حمایت نشده باشند، می‌توانند به صورت استثنا حمایت شوند. کنوانسیون از این ارقام با عنوان «ارقام تازه ایجاد شده» (Varieties of recent creation) یاد کرده است. در نتیجه هنگامی که کشوری مقررات کنوانسیون را به یک گونه گیاهی که تا قبل از اعمال کنوانسیون حمایت نشده است تسری می‌دهد، رقم‌های آن گونه می‌توانند به عنوان رقم موجود تازه ایجاد شده و واجد شرط جدید بودن به‌شمار آیند؛ ولو اینکه بیش از ۱ سال در داخل یا بیش از ۴ یا ۶ سال در خارج بهره‌برداری تجاری شده باشند. در بسیاری از کشورها این حمایت مشروط به آن است که مدت سپری شده از زمان ایجاد آن از کل مدت حمایت پیش‌بینی شده برای ارقام گیاهی^۱ کسر شود (خادمی حجت، ۱۳۸۶، ص ۸-۷).

۳.۲. تمایز

بند ۲ ماده ۲ آیین‌نامه، رقمی را متمایز از ارقام دیگر می‌داند که در تاریخ اظهارنامه ثبت، در یک یا چند صفت مشخص فیزیولوژیکی^۲، مورفولوژیکی^۳ و دیگر صفات کمی^۴ و

۱. مدت حمایت در ماده ۵ قانون ثبت ارقام گیاهی ایران، حداکثر ۱۸ سال پیش‌بینی شده است. قانون‌گذار بین مدت حمایت ارقام مختلف گیاهی (ارقام درختی و غیر آن) تفاوتی قائل نشده است؛ این در حالی است که در اغلب قوانین برای ارقام درختی (مثل درختان، تاک‌ها، ...) نسبت به دیگر ارقام، مدت حمایت بیشتری پیش‌بینی می‌شود. مسلماً طولانی‌تر بودن مدت حمایت در این ارقام به این دلیل است که برای کامل شدن رشد و میوه دادن آن‌ها باید سال‌های بیشتری سپری شود. کنوانسیون ۱۹۹۱ مدت حمایت را برای درختان و تاک‌ها حداقل ۲۵ سال و برای دیگر ارقام حداقل ۲۰ سال از تاریخ اعطای حق پیش‌بینی نموده است (ماده ۱۹).

۲. صفات فیزیولوژیکی صفاتی را گویند که به وظایف اعضا اشاره دارند (برگرفته از هاشمی مسعود، فرهنگ کشاورزی و منابع طبیعی، ص ۴۳۵).

۳. صفات مورفولوژیکی یا ریخت‌شناسی (کیفی، کمی، شبه‌کیفی)، صفات مربوط به شکل و ساختمان بدن گیاه است؛ بدون توجه به وظایف قسمت‌های مختلف (همان، ص ۳۸۰؛ رضایی‌زاده علی، ۱۳۸۱، ص ۳۹۰).

۴. صفت کیفی (qualitative)، صفتی است که به وسیله تعداد اندکی ژن کنترل شده، تنوع آن ناپیوسته است و به‌ندرت تحت تأثیر محیط قرار می‌گیرد؛ مثل جنسیت (ارزانی احمد و رضایی عبدالحمید، ۱۳۷۷، ص ۸۷) یا رنگ گل، رنگ میوه، شکل میوه و شکل برگ.

کیفی^۱ قابل تشخیص، از ارقام شناخته شده موجود متمایز باشد. برابر ماده ۷ کنوانسیون، برای برآورده شدن شرط تمایز، رقم متقاضی حمایت باید به وضوح (حداقل در یک صفت) از هر رقم شناخته شده دیگری که در زمان ثبت تقاضانامه در قلمرو دانش عمومی وجود دارد، متفاوت باشد. در این تعاریف شناخت مفهوم «تمایز رقم و ارقام شناخته شده موجود» حائز اهمیت است. کنوانسیون برای این عبارت که «رقم باید به وضوح از هر رقم دیگری متمایز و قابل شناسایی باشد»، توضیحی ارائه نداده است. لیکن برای روشن شدن مطلب بیان می کند که یک رقم را در صورتی می توان به وضوح از دیگر ارقام تمییز داد که اولاً، پایدار و دوم اینکه واضح باشد.

یکی از روش های پی بردن به پایداری تفاوت ویژگی ها، این است که ویژگی های رقم را حداقل در دو موقعیت مستقل بررسی کنیم. برای نمونه، می توان آن ها را طی ۲ کاشت متفاوت در دو فصل مختلف مشاهده نمود یا رقم را در یکسال در دو محیط مختلف کاشت^۲.

تعیین وضوح در تمایز نیز به فاکتورهای متعددی بستگی دارد و معمولاً نوع و نحوه تجلی ویژگی (کیفی، کمی....) است که بررسی می شود. برخی ویژگی ها که برای ارزیابی تمایز استفاده می شوند، عبارت اند از: رنگ میوه، شکل برگ، قد گیاه و

ملاک تمایز رقم جدید با ارقامی است که در زمان ثبت تقاضانامه در قلمرو دانش عمومی قرار گرفته و برای عموم شناخته شده اند (TG/1/3, 2009, 13-15^۳).

با توجه به این نکته، مفهوم دانش عمومی به مرزهای جغرافیایی و ملی محدود نمی شود و رقم نامزد حمایت بایستی از هر رقم موجود دیگری - در هر نقطه از جهان - متمایز و قابل شناسایی باشد. می توان مفهوم «تمایز» را به معیار «تازگی و جدید بودن» در نظام حق اختراع نیز ارتباط داد و به رابطه میان رقم خواستار حمایت و هر رقم موجود دیگری اشاره نمود. به عبارت دیگر، هدف شرط «تمایز» این است که مانع حمایت از ارقامی شود که «موضوع دانش

۱. صفت کمی (quantitative)، صفتی است که به وسیله گروهی از ژن ها - که در لوکوس های (مکان یک ژن خاص روی یک کروموزم) مختلفی قرار گرفته، تأثیر تجمعی دارند - کنترل می شود. این صفات قابل شمارش و اندازه گیری اند؛ مثل تعداد، حجم، میزان پروتئین، درصد رطوبت یا تعداد دانه در یک خوشه (همان).

۲. به هر حال، در برخی موقعیت ها و شرایط، تأثیر محیط به اندازه ای نیست که به بیش از یک دوره رویشی برای اطمینان از تفاوت های پایدار میان ارقام نیاز باشد. برای مثال، اگر شرایط رشد محصول زراعی در یک گلخانه با نور و درجه حرارت تنظیم شده کنترل شود، دیگر لازم نیست که دو چرخه رشد مشاهده شود. افزون بر این، گاه تفاوت ویژگی های میان ارقام به قدری واضح است که مشاهده دومین چرخه رشد گیاه ضرورت نمی یابد و فقط یک دوره رویشی برای آزمون کافی است.

3. This version replaces document TG/1/2, "Revised General Introduction to the Guidelines for the Conduct of Tests for Distinctness, Homogeneity and Stability of New Varieties of Plants."

عمومی» اند و بخشی از «دانش فنی موجود را تشکیل می‌دهند» (The Crucible II Group,)
(2000,151 & Georgetown International Environmental Law Review, 2007, 106-108)

۳.۳. یکنواختی

اعضای یک گروه از یک رقم گیاهی باید واجد یکنواختی باشند؛ یعنی ویژگی یا صفات متمایزکننده رقم ادعا شده متقاضی باید در زمان تکثیر در دیگر اعضای گروه یکنواخت باشد. کنوانسیون در ماده ۸، به عنوان یکی از شروط، حمایت رقمی را یکنواخت فرض می‌نماید که - بسته به تنوعی که از ویژگی‌های خاص تکثیری آن (اعم از جنسی یا رویشی) انتظار می‌رود - به قدر کافی در مشخصه‌های مربوطه (صفات ادعا شده) یکنواخت باشد (ماده ۲ آیین‌نامه).

درواقع می‌توان یکنواختی را به نوعی خالص بودن در صفت یا صفات متمایزکننده تعریف کرد. برای نمونه اگر رقم نامزد حمایت یک نوع گل داوودی با مشخصه متمایزکننده رنگ زرشکی باشد، یکنواختی مطلق بدین معناست که در هر بار تولید و تکثیر، همه نمونه‌های تست شده به رنگ زرشکی باشند. اگر در همین نمونه آزمایش شده، از ۵۰ بوته آزمایشی یک بوته به رنگ صورتی باشد، به اصطلاح گفته می‌شود رقم رنگ صورتی «خارج تیپ» (Off-type) است. از این روش برای شناسایی یکنواختی ارقام خودگشن (self-pollination)^۱ با تکثیر رویشی استفاده می‌شود.

عبارت «به قدر کافی یکنواخت» حاکی از آن است که این معیار، یکنواختی مطلق را نمی‌طلبد. با توجه به اینکه در نمونه‌گیری‌های آماری طرح‌های آزمایشی، همیشه باید درصدی از خطا در نظر گرفته شود، کنوانسیون بر حسب تجربه در خصوص هر گیاهی، استانداردهایی برای هر گونه مشخص نموده (که معمولاً ۱ تا ۰/۵ در هر نمونه آماری است) که اگر تا آن مقدار (درصد) رقم خارج از تیپ وجود داشته باشد، هنوز می‌توان رقم را یکنواخت محسوب کرد.

۱. انتقال دانه گرده از بساک یک گل به کلاله همان گل یا کلاله گل‌های دیگر در همان بوته یا پایه را خودگرده‌افشانی، و باروری ناشی از اتحاد گامت‌های نر و ماده یک بوته یا پایه را خودباروری (خودگشنی) گویند (فارسی محمد و باقری عبدالرضا؛ ۱۳۷۷، ص ۲۹-۲۷؛ آر. فخر والتر، م. زینالی خانقاه حسن، حسین زاده عبدالهادی و حق نظری علی، ۱۳۸۳، ص ۴۷-۳۱).

اما در ارقام دگرگشن (cross-pollination)^۱ که عموماً تنوع ژنتیکی بالاتری نسبت به ارقام خودگشن و حتی لاین‌های اینبرد ارقام هیبرید دارند، تعیین بوته‌های «خارج تیپ» در آنها دشوار است و نمی‌توان از این معیار (شمارش تعداد بوته‌های خارج از تیپ) استفاده نمود. لذا میزان تحمل نسبی آنها فقط از طریق مقایسه با ارقام مشابه یا تیپ‌های شناخته‌شده پیشین مشخص می‌شود. به این معنا که رقم نامزد حمایت نباید (به‌طور قابل توجه‌ای) از آن ارقام، یکنواختی کمتری داشته باشد (TC/34/5 REN, 1998, 3-15 & TG/1/3, 2002, 19-21 & Seeding solution, op.cit, .152-153).

۴.۳. پایداری

مفهوم پایداری رقم آن است که ویژگی یا ویژگی‌های اصلی و متمایزکننده رقم پس از یک چرخه تکثیر یا تولید مجدد- و اگر تکثیر رقم چرخه خاصی داشته باشد، در پایان آن چرخه- در طول چند نسل بدون تغییر و ثابت باقی بماند (ماده ۹ کنوانسیون). بنابراین اگر رقمی برای مثال در نسل چهارم یک یا چند ویژگی مورد انتظار را بروز ندهد، شرط پایداری را از دست داده است. برای نمونه، اگر رقم اصلی یک رقم گل رز آبی رنگ پاکوتاه است، باید پس از تولید و تکثیر در نسل‌های بعدی صفات متمایزکننده آن (آبی رنگ پاکوتاه) ثابت باقی بماند. تجربه نشان داده است در بسیاری مواقع ارقام یکنواخت، پایدار هم هستند (TG/1/3, op.cit, p. 23).

قانون ثبت ارقام گیاهی ایران در بند ج ماده ۳ تصریح می‌کند که خصوصیات رقم باید در سال‌های تولید و تکثیر ثابت بماند. بند ۴ ماده آیین‌نامه نیز رقمی را پایدار می‌داند که یکنواختی صفات متمایزکننده آن پس از یک یا چند مرحله تکثیر، تغییر نکند.

۵.۳. شرایط شکلی

به‌طور کلی اعطای حمایت نیازمند رعایت برخی شرایط شکلی است؛ از جمله اینکه:

- حتماً برای رقم نامی تعیین و پیشنهاد شود.
 - تقاضای ثبت مطابق تشریفات مقرر در قوانین ملی کشورها ارائه گردد.
 - هزینه‌های ثبت و نیز هزینه‌های تداوم حمایت پرداخت شود.
- تبصره (۲) ماده (۳)، تهیه و تصویب آیین‌نامه ثبت و معرفی رقم را پیش‌بینی نموده و آیین‌نامه نیز مواد ۳ الی ۷ را به شرایط شکلی حمایت اختصاص داده است.

۱. انتقال گرده از بساک یک گل به کلاله گل‌های بوته یا پایه دیگر را دگرگرده‌افشانی و باروری حاصل از آن را دگرباروری (دگرگشنی) می‌نامند (همان).

بر اساس مواد ۱۰ و ۱۱ کنوانسیون، نخستین درخواست ثبت رقم جدید گیاهی می‌تواند در هر کشور عضو کنوانسیون صورت پذیرد. به‌نژادگر می‌تواند بدون انتظار نتیجه پذیرش یا عدم پذیرش درخواست نخست خود، اقدام به ارائه اظهارنامه تقاضای ثبت رقم در ادارات ثبت ارقام گیاهی دیگر طرف‌های متعاقد نماید. هیچ طرف متعهده‌ای نمی‌تواند با استناد به آنکه در دیگر طرف‌های متعاقد درخواست ثبت یک رقم رد شده یا مدت حمایت آن منقضی شده است، درخواست ثبت رقم را رد نماید (اصل استقلال حمایت). بر اساس حق تقدم یکساله پیش‌بینی شده، متقاضی حق دارد حداکثر تا ۱۲ ماه پس از ارائه نخستین درخواست ثبت، درخواست خود را به اداره ثبت ارقام گیاهی یک عضو متعاقد دیگر ارائه و ادعای حق تقدم نماید. لیکن موظف است مدارک یا مواد مربوط را ظرف مدتی که نباید کمتر از سه ماه از تاریخ ادعا باشد، به اداره ثبت اخیر ارائه نماید. این ۱۲ ماه صرفاً از زمان نخستین درخواست محاسبه می‌شود، ولی روز درخواست نخست جزء آن نخواهد بود. به‌نژادگر باید اجازه داشته باشد ظرف مدت ۲ سال از تاریخ انقضای حق تقدم نخستین درخواست خود، هر گونه اطلاعات، مدارک یا مواد لازم برای بررسی درخواست‌های بعدی خود را به مقامات ذی‌صلاح دیگر طرف‌های متعاقد ارائه نماید. در صورت رد یا بازپس‌گیری نخستین درخواست ثبت، متقاضی حق دارد ظرف مدت مناسبی بعد از رد یا بازپس‌گیری درخواست یادشده، هر گونه اطلاعات، مدارک یا مواد لازم برای بررسی درخواست‌های بعدی خود را به مقامات ذی‌صلاح دیگر طرف‌های متعاقد ارائه نماید.

۴. حقوق اعطایی

اصلاح ارقام جدید گیاهی مستلزم سرمایه‌گذاری‌های عمده زمانی، مالی، انسانی و... است. از طرفی رقم جدیدی که برای اولین بار وارد بازار می‌شود می‌تواند به‌راحتی از سوی دیگران تکثیر و عرضه شود و در نتیجه به‌نژادگر آن رقم از فرصت کافی برای انتفاع از سرمایه‌گذاری خود محروم می‌ماند. لذا اعطای حق انحصاری بهره‌برداری از رقم هم او را به سرمایه‌گذاری در زمینه اصلاحات ترغیب می‌نماید و هم به توسعه کشاورزی، باغبانی و جنگل‌داری کمک می‌کند (Alikhan Shahid and Mashdkar Raghunath, 2004,22).

البته باید به این نکته توجه نمود که برخورداری از حمایت لزوماً به معنای برخورداری از اجازه بهره‌برداری از رقم نیست. براساس ماده (۱۸) کنوانسیون، ثبت رقم امری مستقل از روش‌های اتخاذشده در کشورهای متعاقد است و چگونگی تولید، گواهی و بازاریابی ارقام جدید یا اجازه واردات یا صادرات مواد آن صرفاً به حاکمیت ملی کشور مربوط بوده، اعطای

حق به‌نژادگری به معنای اجازه معرفی رقم و تجاری‌سازی آن نیست. در همین راستا، آیین‌نامه نیز بخش مستقلی^۱ را به معرفی رقم اختصاص داده که خارج از موضوع این مقاله است.

۱.۴. حقوقی که در قلمرو حق به‌نژادگر واقع می‌شوند

ماده ۵ قانون ثبت ارقام گیاهی ایران، ثبت ارقام اصلاح‌شده را باعث مالکیت معنوی [فکری] و تعلق انحصاری بهره‌برداری اقتصادی از رقم برای به‌نژادگر می‌داند. به‌نژادگر نیز می‌تواند این امتیاز را به اشخاص دیگر واگذار نماید. قانون‌گذار تنها به بیان عبارت کلی «امتیاز انحصاری بهره‌برداری اقتصادی» اکتفا نموده و هیچ یک از مصادیق این امتیاز را احصاء نکرده است. به‌نظر می‌رسد عبارت مطلق «امتیاز بهره‌برداری اقتصادی» به صاحب رقم، حق هر نوع استفاده تجاری اعم از تولید و تکثیر، فروش، واردات و صادرات رقم را می‌دهد. آیین‌نامه اجرایی در بند ۱ ماده ۱۰، مصادیق این امتیاز را برشمرده و انجام فعالیت‌های زیر را منطبق با بند ۱ ماده ۱۴ کنوانسیون در خصوص مواد قابل تکثیر، وابسته به اخذ مجوز کتبی از دارنده امتیاز نموده است:

- تولید (*Producing*) یا تکثیر (*Reproducing*)؛
- آماده‌سازی (*Conditioning*)^۲ به منظور تکثیر؛
- عرضه برای استفاده تجاری؛
- صادرات مواد قابل تکثیر؛
- واردات مواد قابل تکثیر؛
- ذخیره و انبار کردن مواد قابل تکثیر برای انجام هریک از شرایط پیش‌گفته (R.Helfer, Laurence, 2004, 27 & UPOV/EXN/CAL/1, 2010, 4-5).

به موجب این بند، انجام فعالیت‌های بالا در خصوص رقم حمایت‌شده به‌عنوان مواد قابل تکثیر وابسته به اخذ مجوز کتبی از دارنده امتیاز حقوق به‌نژادگر می‌باشد و به‌نژادگر نیز می‌تواند این مجوز را با شرایط یا با محدودیت‌های خاص ارائه نماید.

نتیجه تسری نیافتن حق به مواد برداشت‌شده رقم این خواهد بود که مواد قابل تکثیر رقم تحت حمایت می‌تواند از کشور الف، بدون اجازه صاحب حق، به کشور ب، جایی که حق

۱. مواد ۴-۲ آیین‌نامه معرفی ارقام گیاهی

۱. آماده‌سازی در خصوص مواد قابل تکثیر (مثل بذر) می‌تواند شامل پاک کردن، جدا نمودن (درجه‌بندی) بر حسب اندازه، آغشته نمودن به باکتری و بسته‌بندی مواد یا هر رفتار دیگری باشد که به قصد آماده کردن مواد برای تکثیر و یا حتی به‌منظور فروش انجام می‌شود (آر. فهر والتر، م. زینالی خانقاه حسن، حسین‌زاده عبدالهادی و حق نظری علی، ۱۳۸۳، ص ۶۱۴، ماده ۳ قانون حق به‌نژادگر گیاهی استرالیا مصوب سال ۱۹۹۴ اصلاحی ۲۰۰۲).

به‌نژادگر حمایت نمی‌شود، صادر شده، در آنجا آزادانه تکثیر شود و به عنوان مواد برداشت‌شده دوباره به کشور الف صادر گردد. در صورتی که مواد برداشت‌شده در قلمرو حق واقع نشود، به‌نژادگر نمی‌تواند این عمل را متوقف نماید؛ در نتیجه نه‌تنها در مقابل این عمل حق امتیازی دریافت نمی‌کند، سرمایه‌گذاری وی نیز از دست خواهد رفت. به همین منظور، ماده (۲) ۱۴ نسخه ۱۹۹۱م بهره‌برداری از مواد برداشت‌شده را وابسته به اخذ مجوز از به‌نژادگر می‌داند؛ مشروط به اینکه مواد برداشت‌شده از طریق استفاده غیرمجاز از مواد قابل تکثیر به‌دست آمده باشد و به‌نژادگران امکان (فرصت) منطقی برای اعمال حق خود در خصوص مواد قابل تکثیر رقم را نداشته باشند (Dhar Biswajit, 2002, 12-1 & UPOV/EXN/EDV/1, 2009, 4-5).

بنابراین همه گیاهانی که در مزرعه از کشت مواد رویشی قابل تکثیر حمایت‌شده به‌دست می‌آیند، مشمول حقوق به‌نژادگر می‌باشند. برای مثال در خصوص گندم، تمامی محصول گیاهی یک مزرعه گندم که از کشت بذر گندم حمایت‌شده حاصل شده باشند، مشمول حقوق به‌نژادگر هستند. همچنین تمام قسمت‌ها یا به بیان دیگر، اندام گیاهانی که در مزرعه از کشت مواد رویشی قابل تکثیر حمایت‌شده به‌دست می‌آیند؛ برای مثال ساقه، دانه، ریشه و برگ همه محصول به‌دست آمده از کشت مواد رویشی قابل تکثیر، بسته به زمینه استفاده، مشمول حمایت خواهند بود. برای نمونه در خصوص گندم و برنج، آنچه اهمیت دارد دانه است؛ در چغندر قند و هویج، ریشه؛ در نیشکر، ساقه؛ و در خصوص گیاهان زینتی مثل گل‌ها، ساقه و غنچه گل که برای فروش در بازار ارائه می‌شوند، مشمول حمایت هستند.

کنوانسیون بر اساس بند ۳ همین ماده، به کشورهای عضو اختیار داده است که بهره‌برداری از فرآورده‌هایی را که مستقیماً از تمام یا قسمتی از ماده برداشت‌شده به‌دست می‌آیند، همانند خود این محصولات، حمایت کنند و به‌نژادگر می‌تواند مداخله نموده، از تضييع حقوق خود جلوگیری نماید؛ مشروط به اینکه خود ماده برداشت‌شده نیز ناشی از نقض حق به‌نژادگر باشد و به‌نژادگر امکان اعمال منطقی حق خود را در خصوص مواد برداشت‌شده نداشته باشد. این بند به کشورهای متعاقد کنوانسیون اختیار داده است که محصولات یا فرآورده‌هایی را که مستقیماً با استفاده از مواد گیاهی برداشت‌شده ساخته می‌شوند، مشمول حمایت خود قرار دهند یا ندهند. برای مثال، اگر از گل‌های گیاهان دارویی که بذر آن‌ها تحت حمایت است، بعد از برداشت دارویی تولید شود؛ اینکه آیا این داروی گیاهی نیز مشمول حمایت می‌شود یا خیر، بستگی به قوانین داخلی کشورهای عضو دارد.

۲.۴. گسترش دامنه حمایت

دامنه حقوق اعطایی به به‌نژادگر، افزون‌بر خود رقم تحت حمایت و مواد گیاهی آن، به ارقام دیگر نیز تعمیم می‌یابد؛ به این مفهوم که فعالیت‌های پیش‌گفته که مستلزم اخذ مجوز صاحب حق می‌باشد، به سه گروه زیر نیز تعمیم دارد و هر نوع بهره‌برداری تجاری از این ارقام مستلزم کسب مجوز از صاحب حق رقم جدید ثبت شده است. این ارقام عبارت‌اند از:

- ارقامی که به‌وضوح از رقم تحت حمایت متمایز نباشند.
- ارقامی که تولید آنها مستلزم استفاده مکرر از رقم حمایت‌شده باشد (هیبرید دورگه‌ها).
- ارقامی که اساساً از یک رقم حمایت‌شده به دست آمده باشند که خود آن رقم از رقم دیگری مشتق نشده باشد (*Georgetown International Environmental Law Review, 2007, 110*).

۱.۲.۴. ارقامی که به‌وضوح از رقم حمایت‌شده متمایز نباشند

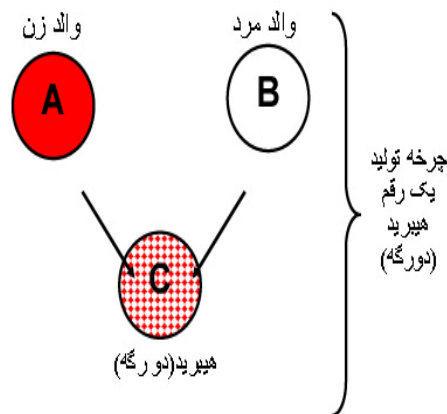
با توجه به آنچه در توضیح تمایز بیان شد، به‌نظر می‌رسد، این گروه شامل گیاهانی می‌شود که تفاوت ویژگی‌های آنها با ویژگی‌های رقم ثبت‌شده تحت حمایت بسیار جزئی است. برای هر رقم تحت حمایت دستورالعمل آزمون، تمایز، یکنواختی و پایداری وجود دارد. درواقع مجموعه‌ای از صفات تعیین‌کننده در این دستورالعمل‌ها فهرست شده‌اند که مشخص می‌کنند آیا صفات تعیین‌کننده رقمی که ثبت آن درخواست می‌شود از همان صفات (صفات مشابه) در ارقام شناخته‌شده قبلی متمایز هستند یا خیر. وقتی به‌نژادگری درخواست ثبت رقمی را می‌کند، در درخواست ثبت خود اعلام می‌دارد که براساس دستورالعمل، کدام صفات رقم وی را از ارقام شناخته‌شده قبلی همان گونه گیاهی متمایز ساخته‌اند.

۲.۲.۴. ارقامی که تولید آنها مستلزم استفاده مکرر از رقم حمایت‌شده باشد

این بند ارقامی را دربر می‌گیرد که در تولید ارقام هیبرید (دورگه) استفاده می‌شوند. برای نمونه، در گیاهان زراعی همچون ذرت، سویا و آفتابگردان، برخی ارقام مثل «لاین‌های خالص»^۱ به عنوان والدین برای تولید رقم هیبرید پرورش داده می‌شوند. رقم هیبرید C عقیم و متفاوت از هر دو رقم والد خود است؛ لذا برای هر بار تولید رقم هیبرید C تکرار چرخه زیر ضروری است. با توجه به ضرورت استفاده مکرر از رقم یا ارقام والد در تولید رقم هیبرید، برای

۱. لاین خالص (inbred line)، لاین اصلاح‌شده‌ای است که معمولاً حاصل خودگشتی گیاه می‌باشد و پس از چند نسل خودگشتی، خالص شده است (ارزانی احمد و رضایی عبدالحمید، ۱۳۷۷، ص ۵۴).

بهره‌برداری تجاری از رقم هیبرید (اخیر)، اجازه صاحب حق ارقام تحت حمایت A یا B یا هر دو لازم است. بدیهی است در صورتی که رقم هیبرید با احراز شرایط قانونی تحت حمایت قرار بگیرد، بهره‌برداری تجاری از آن، اجازه به‌نژادگر رقم یا ارقام والد را لازم دارد.

۳.۲.۴. ارقام مشتق شده از رقم پایه (Essentially derived varieties)

این مفهوم برای نخستین بار در کنوانسیون ۱۹۹۱م مطرح شده و هدف از آن تشویق روش‌های اصلاح کلاسیک نظیر مهندسی ژنتیک است. به این ترتیب روش‌های سنتی کمتر می‌تواند تأمین‌کننده حمایت از حقوق ارقام جدید گیاهی باشد.

تا پیش از تصویب نسخه ۱۹۹۱ کنوانسیون، این مشکل وجود داشت که ارقامی که بسیار شبیه یکدیگر بودند، ولی به‌واسطه تطبیق با تعریف ارائه‌شده از تمایز، قابلیت ثبت داشتند، ثبت می‌شدند. در واقع هر شخصی می‌توانست یک رقم تحت حمایت را به عنوان منبع اولیه تنوع استفاده کرده، با انجام تغییرات اندک ژنتیکی رقم جدیدی را از آن مشتق کند و بدون دادن حق امتیاز به به‌نژادگر اصلی برای رقم خود کسب حمایت نماید. مهندسی ژنتیک این مشکل را تشدید کرد و در عمل مشکلاتی را به‌وجود آورد. چراکه برخی به‌نژادگران با یک تغییر جزئی در موادی که استفاده از آن‌ها مطابق اصل مجاز بود، مدعی جدید بودن رقم خود می‌شدند. برای مثال رقم گل رز متمایزی که تمامی صفات آن مشابه گل رز حمایت‌شده بود، به جز رنگ گل که مثلاً به جای قرمز صورتی بود، رقم متمایز شمرده می‌شد و قابلیت ثبت پیدا می‌کرد.

لذا در قسمت (ب) بند (۵) ماده ۱۴ نسخه ۱۹۹۱م کنوانسیون، مفهوم ارقام مشتق شده پایه شناسایی شد:

- رقمی است که به صورت عمده از یک رقم اولیه یا از رقمی که خود به طور عمده از یک رقم اولیه دیگر ایجاد شده است به وجود آمده باشد و واجد شکل و ویژگی‌های اساسی رقم اولیه باشد.
- به جز زمینه‌های تفاوت که از عملیات اشتقاق ناشی می‌شود، در بروز ویژگی‌های اصلی ناشی از ژنوتیپ یا ترکیب ژنوتیپ‌ها همانند رقم اولیه باشد.
- رقمی که به روشنی از رقم اولیه متمایز باشد.

برای نمونه، به‌نژادگر الف یک رقم گل رز به رنگ قرمز تیره (X) پرورش داده، موفق به ثبت آن می‌گردد. به‌نژادگر ب گل رزی توسعه می‌دهد که تمامی صفات کمی، کیفی و شبه کیفی رقم پایه (X) و حالت تظاهر صفات آن، نظیر تیپ رشد، عادت رشد، ارتفاع، شدت رنگیزه شاخه جوان، تعداد خار ساقه، رنگ خار، اندازه برگ، شدت رنگ سبز برگ، رنگیزه برگ، براق بودن برگ، موج‌دار بودن برگچه، شکل پهنک برگچه انتهایی، شکل قاعده و نوک پهنک، تعداد ساقه‌های گل‌دهنده، نوع غنچه، تیپ گل و تعداد گلبرگ‌ها را داشته باشد، ولی فقط رنگ گل آن یا یک یا دو صفت دیگر آن متمایز باشد. اگرچه این گل رز واجد شرط تمایز می‌باشد، اما با توجه به آرایش و ترکیب ژنتیکی رقم پایه (X)، رقم مشتق شده از رقم پایه محسوب می‌شود.

به‌نژادگر ب می‌تواند برای رقم گیاهی جدیدی که توسعه داده با این ادعا که رقم وی به واسطه رنگ از رقم اصلی به وضوح قابل شناسایی می‌باشد، درخواست حمایت نماید (EDV-A).

حال اگر به‌نژادگر ج با کشف یک جهش ژنی دیگر در رقم به‌نژادگر ب، رقم دیگری در رنگ صورتی ایجاد کند (EDV-B)؛ با این استدلال که رقم وی به واسطه رنگ از ارقام X و EDV-A متمایز است، او نیز موفق به تحصیل حمایت می‌گردد. در اینجا می‌توان رقم EDV-B را یک رقم اساساً مشتق شده از X و EDV-A دانست.

در هر حال، حقوق به‌نژادگر الف بر رقم مشتق شده پایه اول (EDV-A) و نیز بر رقم مشتق شده پایه دوم (که از رقم مشتق شده پایه اول به دست می‌آید) اعمال می‌گردد. به‌نژادگر رقم اولیه از حقوق انحصاری برخوردار است. بهره‌برداری تجاری به‌نژادگران ب و ج از ارقامشان (به عنوان رقم مشتق شده)، نیازمند کسب مجوز از به‌نژادگر الف است.

نکته بسیار مهم اینکه اگر متقاضی درخواست ثبت، رقمی را به عنوان یک رقم جدید ارائه کند و مقام ثبت (مؤسسه) با توجه به دستورالعمل احراز نماید که این رقم شرایط تمایز،

یکنواختی و پایداری را داراست، می‌تواند نسبت به اعطای حقوق به‌نژادگر اقدام کند. با توجه به اینکه اطلاعات مربوط به ثبت رقم منتشر می‌شود، اگر دارنده رقم پایه اعتراض کند و ادعا نماید که رقم ادعا شده مشمول مفهوم ارقام مشتق شده پایه می‌شود، در این صورت این ادعا از سوی مؤسسه در زمان انجام آزمون‌ها و قبل از اعطای حقوق به‌نژادگر و از جانب مقام قضایی بعد از اعطای حقوق به‌نژادگر قابل بررسی می‌باشد. بدیهی است که در این مرحله، در واقع تفاوت آرایش ژنتیکی دو رقم از یکدیگر بررسی خواهد شد (UPOV/EXN/EDV/1, op.cit, 6-). (11)

نتیجه

در عرصه رقابت و تجارت آزاد، حمایت از ارقام جدید گیاهی به عنوان یکی از قلمروهای جدید حقوق مالکیت فکری در قانون ایران به یک نظام خاص حمایتی سپرده شده است. در این نظام از رقم جدیدی که شرایط ماهوی و شکلی حمایت را برآورده نماید، حمایت می‌شود. دارنده حق - که از وی با عنوان به‌نژادگر یاد می‌شود - به شخصی اطلاق می‌گردد که رقمی را برای اولین بار «اصلاح» کرده یا «کشف و بهبود» بخشیده باشد. از حقوق به‌نژادگر برای تولید یا تکثیر، آماده‌سازی برای تکثیر، واردات و صادرات، و ذخیره و انبار نمودن مواد قابل تکثیر رقم خود برای مدت زمان معینی حمایت خواهد شد. در راستای تأمین حمایت مؤثر از دارنده حق و تحت شرایطی این حقوق به مواد برداشت شده رقم تحت حمایت و دیگر محصولات که مستقیماً از مواد اخیر به دست می‌آیند، تعمیم می‌یابد. چنانچه درخواست ثبت ارقام دیگری ارائه شود که از رقم حمایت شده به وضوح متمایز نباشد یا تولید آن‌ها مستلزم استفاده مکرر از رقم حمایت شده باشد و یا از رقم تحت حمایت پایه مشتق شده باشد، درخواست ثبت آن‌ها پذیرفته می‌شود، لیکن بهره‌برداری تجاری از این ارقام بسته به اخذ مجوز از دارنده حق رقم ثبت شده خواهد بود. به عبارتی، حقوق به‌نژادگر به سه گروه ارقام اخیر نیز تسری می‌یابد. لازم به تأکید است که برخورداری از حمایت لزوماً به معنای برخورداری از اجازه بهره‌برداری از رقم نیست.

منابع و مآخذ

الف) فارسی

- قوانین و آیین‌نامه‌ها

۱. قانون ثبت ارقام گیاهی، کنترل و گواهی بذر و نهال ایران مصوب ۱۳۸۳ ش.
۲. آیین‌نامه ثبت ارقام گیاهی مصوب ۱۳۸۸ ش.
۳. آیین‌نامه معرفی ارقام گیاهی مصوب ۱۳۸۸ ش.

۴. قانون حمایت از ارقام گیاهی و حقوق کشاورزان هند مصوب ۲۰۰۱م.

– کتابها

۱. رضایی زاده علی (۱۳۸۱). فرهنگ کامل گیاهشناسی. حشره‌شناسی، زیست‌شناسی، نشر کارنگ، تهران.
۲. ساگدن اندرسون، م. وحدتی کوروش (۱۳۸۴). فرهنگ مصور گیاهشناسی. آبیژ. تهران.
۳. هاشمی مسعود (۱۳۸۰). فرهنگ کشاورزی و منابع طبیعی. فرهنگ جامع. تهران.
۴. هنرزاد رحیم (۱۳۸۵). فرهنگ جامع زیست‌شناسی. دانشگاه گیلان.
۵. ارزانی احمد و رضایی عبدالحمید (۱۳۷۷). واژه‌نامه ژنتیک و اصلاح نباتات. جهاد دانشگاهی مشهد.
۶. آر. فهر والتر، م. زینالی خانقاه حسن، حسین‌زاده عبدالهادی و حق نظری علی (۱۳۸۳). اصول ایجاد رقم زراعی. دانشگاه تهران.
۷. فارسی محمد و باقری عبدالرضا (۱۳۷۷). اصول اصلاح نباتات. جهاد دانشگاهی مشهد.
۸. وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۸۴). زیست‌شناسی دوره پیش‌دانشگاهی رشته علوم تجربی. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران. تهران.
۹. وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۸۳). زیست‌شناسی و آزمایشگاه ۲. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران. تهران.

– مقاله و سمینار

۱. حبیبیا سعید، "امکان دریافت ورقه اختراع اختراعات بیوتکنولوژی و موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری (TRIPS)"، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی - شماره ۶۰ - تابستان ۱۳۸۲.
۲. خادمی حجت (۱۳۸۶). سخنرانی بررسی نظام حمایت از ارقام جدید گیاهی در جمهوری اسلامی ایران با بررسی تطبیقی.

ب) خارجی

– کتابها

1. Alikhan Shahid and Mashdkar Raghunath, 2004, Intellectual Property and Competitive Strategies in the 21st century, The Hague; London; New York, kluwer law international.
2. Bellman Christophe, Graham Dutfie and Ricardo Melendez. Ortiz, 2003, Trading in knowledge development perspectives on Trips, Trade and sustainability, London, Earthscan.
3. Dhar Biswajit, 2002, Sui Generis systems for Plants Variety Protection (A Discussion Paper), Geneva. QUNO.
4. Duifield Graham, 2000, Intellectual Property Rights, Trade and Biodiversity, UK. IUCW.
5. E.Maskus Keith and H.Reichman Jerome, 2005, International Public Goods and Transfer of Technology under a Globalized Intellectual property regime published in the United States by Cambridge University Press, New York.
6. R.E.Everson and V.Santaniello and D.Ziberman, 2003, Economic and Social Issue in Agriculture Biotechnology, New York: CABI.
7. R.Helfer Laurence, 2004, Intellectual Property Rights in plant varieties: international legal regimes and options for national governments, Rome. FAO.
8. Resource book on Trips and Development (unctad)ch.21, 2005, Cambridge University Press. ICTSD.
9. Patricia Lucia Cantu aria Marin, 2002, providing protection for plant Genetic Resources: patent, sui generic systems, And Biopartnershios, New York, Kluwer law International.
10. Seeding solution, Volum 2: options for national. law govering control over genetic resources and biological innovations, 2001, Ottawa, published by: the international development research centre, the international plant genetic resources institute and the Dag Hammarskjold Foundation, section 2.

11. Wipo Intellectual Property Handbook; Policy, Law and Use,2004, Geneva, WIPO PUBLICATION,No. 489 (E) ..

– اسناد (گزارش‌ها و اطلاعیه‌های) کنوانسیون یو پو

- 1.Explanatory notes on variety denominations under the upov convention,2006, adopted by council.
- 2.Greeting the Most out your New Plant Variety" in www.wipo.int/sme/en/documents/upov_plant_variety.htm
3. Georgetown International Environmental Law Review, Vol. 20, No. 97, Has India addressed Its Farmers' Woes? A Story of Plant Protection Issues By Rangavan Srividhya & Mayer Jamie, 2007
4. Testing of uniformity of self-fertilized and vegetatively propagated species using off-types (revision of document TWC/11/16),1998, prepared by the office of the union, thirty-fourth session.
5. TG/1/3, general introduction to the examination of distinctness, uniformity and stability and the development of harmonized escriptions of new varieties of plants, 2002
- 6.TC/34/5 REN Testing of uniformity of self-fertilized and vegetatively propagated species using off-types, (revision of document TWC/11/16),1998, prepared by the office of the union, thirty-fourth session.
- 7.UPOV/EXN/NOV/1, EXPLANATORY NOTES ON NOVELTY UNDER THE UPOV CONVENTION ,2009, adopted by the Council at its forty-third ordinary session .
- 8.UPOV PUBLICATION No.792(E),compilation of the 2002&2003 joint symposia documents of the World Intellectual Property Organization(wipo) and the International Union for the Protection of New Plant Variety (upov),2005.
- 9.UPOV/EXN/VAR/1, explanatory notes on the definition of variety under the 1991 act of the upov convention,2010, adopted by the council at its forty-fourth ordinary session.
- 10.UPOV/EXN/CAL/1,explanatory notes on conditions and limitations concerning the breeder's authorization in respect of propagating material under the upov convention,2010.
- 11.UPOV/EXN/EDV/1, explanatory notes on essentially derived varieties under the 1991 act of the upov convention,2009, adopted by the council at its forty-third ordinary.